

УДК 316.647.5

Терещенко К.В.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД

Терещенко К.В. Толерантність особистості: міждисциплінарний підхід. У статті дано визначення толерантності особистості як інтегральної характеристики та активної позиції особистості, що проявляється у шанобливому ставленні до інших людей та до себе. Толерантність розглянуто як філософську категорію, установку, соціальну цінність, психологічну стійкість, здатність, толерантну свідомість, особистісну якість. Виокремлено функції, види, рівні, компоненти, межі та критерії толерантності. Зроблено висновок про те, що використання міждисциплінарного підходу дозволяє досліджувати феномен толерантності в усій його складності.

Ключові слова: толерантність, особистість, міждисциплінарний підхід, функції толерантності, види толерантності, компоненти толерантності, критерії толерантності.

Терещенко К.В. Толерантность личности: междисциплинарный подход. В статье дано определение толерантности личности как интегральной характеристики и активной позиции личности, которая проявляется в уважении к другим людям и к себе. Толерантность рассмотрено как философскую категорию, установку, социальную ценность, психологическую устойчивость, способность, толерантное сознание, личностное качество. Выделены функции, виды, уровни, компоненты, границы и критерии толерантности. Сделан вывод о том, что использование междисциплинарного подхода позволяет исследовать феномен толерантности во всей его сложности.

Ключевые слова: толерантность, личность, междисциплинарный подход, функции толерантности, виды толерантности, компоненты толерантности, критерии толерантности.

Постановка проблеми. В умовах соціальної нестабільності та посилення міграційних процесів в країні все більш актуальною стає проблема толерантного ставлення до представників різних соціальних груп. Отже, набуває гостроти питання всебічного дослідження феномену толерантності особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему толерантності у різних її вимірах розглядали вітчизняні та зарубіжні вчені Г. Бардієр [2], О. Брюховецька [4], О. Грива [7], О. Дубасенюк [9], Л. Король [11], С. Литвинова [13], Г. Олпорт [16], Л. Орбан-Лембрик [17], Л. Почебут [18], О. Руда [22], А. Скок [23], Г. Солдатова [19], Л. Шайгерова [19], М. Уолцер [26] та ін.

Варто зазначити, що Резолюцією 5.61 Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 року затверджено Декларацію принципів терпимості, у якій визначено поняття «толерантність» та оголошено 16 листопада як Міжнародний день толерантності [8]. У цьому документі наголошено на необхідності забезпечення в суспільстві принципу рівних прав та можливостей для всіх груп та окремих людей.

Отже, актуальність проблеми дослідження толерантності як міждисциплінарної категорії та її недостатня розробленість зумовлюють **мету цього дослідження** – аналіз толерантності у контексті міждисциплінарного підходу.

Дослідження проведено в рамках виконання науково-дослідної теми лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України «Психологічні технології підготовки освітнього персоналу до розвитку організаційної культури в умовах соціальної напруженості» (2016–2018 рр.), науковий керівник – член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор Л. Карамушка.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Поняття «*толерантність*» походить від лат. «*tolerantia*» – терпимість, стійкість, витривалість. Питання толерантності уперше постає у працях філософів древнього світу, насамперед представників стоїцизму. Пізніше, в епоху Середньовіччя широко культивується релігійна нетерпимість. Подальшого розкриття тема терпимості/нетерпимості набуває у працях філософів Дж. Локка, І. Канта, Г.В. Гегеля та ін. У сучасних умовах дослідження на тему толерантності набувають нового змісту у зв'язку з поширенням етнічної, культурної та расової нетерпимості.

У наукових дослідженнях зазначено, що толерантність є *багатоаспектною, багатофункціональною, багаторівневою категорією* та предметом наукових інтересів багатьох наук, – філософії, біології, медицини, психології, політології, культурології, історії, етнології, соціології, педагогіки, – що вказує на її міждисциплінарний характер.

Як приклад можна навести виникнення останнім часом нового напрямку досліджень в педагогіці – *педагогіки толерантності*, методологічні основи якої розкрито у працях І. Беха [3], Б. Гершунського [6], Е. Койкової [10], В. Тишкова [25] та ін. Зокрема, згідно з поглядами Е. Койкової [10], формування толерантності надає можливість пізнання культури різних народів, створюючи тим самим передумови взаєморозуміння і пошани, позиції співпраці, що є запорукою соціальної міжнаціональної стабільності. Вчена підкреслює, що основу сучасного освітнього простору має складати педагогіка толерантності, яка передбачає зміну системи людських відносин, побудову їх на взаємній повазі.

У літературних джерелах існує кілька підходів до тлумачення поняття «толерантність». Зокрема, згідно з Філософським енциклопедичним словником «толерантність» – це термін, котрим позначають доброзичливе або, принаймні, стримане ставлення до індивідуальних та групових відмінностей (релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних) [27]. Світоглядною основою толерантності є поцінювання різноманітності – природної, індивідуальної, суспільної, культурної [27].

Дещо інша інтерпретація толерантності в природничих науках. Зокрема, у психофізіологічному та екологічному контекстах під толерантністю розуміють стійкість організму до впливу несприятливих факторів.

У суспільних науках толерантність розглядають як філософську категорію (В. Лекторський [12]), установку (А. Реан [20]), соціальну цінність (О. Олексюк [15]), психологічну стійкість (Л. Почебут [18]), здатність (А. Скок [23]), толерантну свідомість (О. Асмолов [1]), особистісну якість (А. Ремньова [21], Ю. Яценко [28]). Наприклад, дослідниці Г. Солдатова та Л. Шайгерова [19] виокремлюють такі чотири аспекти вивчення толерантності особистості: як психологічної стійкості, як системи позитивних установок, як сукупності індивідуальних якостей, як системи особистісних та групових цінностей.

Соціально-психологічне розуміння толерантності, на думку вітчизняної вченої В. Москаленко, передбачає терпимість до різних думок, неупередженість в оцінці людей і подій [14]. Згідно з поглядами іншої вітчизняної дослідниці А. Скок, толерантність являє собою здатність індивіда сприймати без агресії думки, судження, особливості поведінки і зовнішності іншої людини [23].

Психологічною основою толерантності людини, на думку Н. Солиніна, є структура психічних якостей, що утворюють стійкі зв'язки і відображають всі рівні індивідуальності: індивідний, суб'єктний, особистісний [24].

Разом з тим, на думку багатьох вчених, толерантність не є пасивною рисою та виходить за межі суто терпимості. Дійсно, згідно з поглядами Ю. Яценко, толерантність – це, перш за все, особистісна якість, що виражається в активній моральній позиції і психологічній готовності до побудови конструктивної взаємодії з іншими людьми, що відрізняються від неї соціальною, культурною, конфесійною приналежністю, інтересами, потребами, світоглядом [28]. Моральна позиція постає у вигляді вироблених в свідомості індивіда особистісно-значущих зразків безконфліктної, компромісної поведінки на основі особистісних ціннісно-сміслових установок, орієнтації і моральних імперативів. Психологічна готовність розуміється як домінуюча спрямованість свідомості на виконання даних зразків [28].

Акцентуючи активну життєву позицію та самоповагу толерантної особистості, Л.Г. Почебут визначає толерантність як стійкість до тиску з боку інших, доброзичливість, захист своєї гідності та своїх інтересів, при повазі до інтересів іншої людини [18].

Досліджуючи толерантність школярів, А. Ремньова розглядає її як загальнолюдську інтегративну якість особистості, що виявляється у здатності підлітка без агресії сприймати відмінні від його власних судження, спосіб життя, характер поведінки, зовнішність і будь-які інші особливості людей, які його оточують, і встановлення з ними таких стосунків, де панує довіра, товариськість, компроміс, співпраця, співпереживання та психологічний комфорт [21].

Таким чином, аналіз літературних джерел дає змогу представити толерантність як комплексну характеристику. Згідно з визначенням Г. Солдатової та Л. Шайгерової [19], толерантність – інтегральна характеристика індивіда, що визначає його здатність у проблемних та кризових ситуаціях активно взаємодіяти із зовнішнім середовищем з метою відновлення своєї нервово-психічної стійкості, успішної адаптації, недопущення конфронтації і розвитку позитивних взаємовідносин з собою та з навколишнім світом.

На нашу думку, *толерантність* слід розглядати як інтегральну характеристику та активну позицію особистості, що проявляється у шанобливому ставленні до інших людей та до себе.

У наукових дослідженнях виокремлюють функції, види, рівні, компоненти, межі та критерії толерантності. Дійсно, толерантність як багатоаспектний феномен має різноманітні *функції*. До них, наприклад, відносять миротворчу, регулюючу, психологічну, виховну, комунікативну, культурозберігаючу, креативну, феліцитологічну [24].

Розрізняють такі *види* толерантності особистості: вікова, гендерна, міжособистісна, міжетнічна, міжкультурна, расова, релігійна, професійна, управлінська, соціально-економічна, політична.

Структура толерантності відзначається складністю. Зокрема, Г. Бардієр [2] виокремлює такі *компоненти* толерантності: афективний, когнітивний, конативний, потребово-мотиваційний, діяльнісно-стильовий, ціннісно-орієнтаційний, етико-нормативний, особистісно-смісловий, ідентифікаційно-груповий, ідентифікаційно-особистісний.

До складових толерантності, на думку вітчизняної дослідниці О. Гриви, слід віднести такі [7]:

Когнітивна складова – те, що людина знає, усвідомлює, чим свідомо оперує: знання про історію і культуру народів світу, регіону мешкання даної людини; основи релігійних знань; гендерні, вікові, етнічні та інші соціальні особливості представників різних груп; процеси, які характеризують сучасність: глобалізація, підвищена конфліктність світу, криза соціуму тощо.

Аксіологічна складова – ціннісні установки на: цінність особистості і культури як соціального феномена; паритетні, взаємоповажливі відносини; соціальну відповідальність за свої слова і вчинки; подолання стереотипів, упереджень, агресії.

Інструментальна складова – забезпечує такі вміння особистості: спілкуватися з представниками інших культур, соціальних груп; вступати в контакт, взаємодіяти з іншими людьми і групами; здійснювати комунікації; діяти в умовах полікультурного світу, в умовах гетерогенних груп; полікультурно мислити; здійснювати саморегуляцію.

Якісна складова, що регламентує якості особистості: терпіння; відсутність тривожності; емпатійність; критичність мислення; когнітивну складність; соціальну гнучкість; соціальну перцепцію; емоційну стабільність; самостійність; позитивну самооцінку [7].

У свою чергу, згідно з поглядами А. Ремньової, структура толерантності як важливої та необхідної якості особистості проявляється у взаємодії трьох складових [21]:

когнітивної, яка пов'язана з усвідомленням історичних, культурних, релігійних особливостей різних народів; вікових, гендерних, соціальних відмінностей представників різних груп; розумінням особливостей розвитку сучасного суспільства;

аксіологічної, як певних ціннісних установок, що забезпечують визнання значущості особистості та культури, соціальну відповідальність, подолання стереотипів, упереджень, агресії, а також формують рівноправні взаємоповажні стосунки;

поведінкової, яка проявляється в умінні особистості взаємодіяти і спілкуватися з представниками інших культур або соціальних груп, виявляючи при цьому такі якості особистості: терпіння, емпатію, відсутність агресивності, критичність та гнучкість мислення, соціальну активність, відповідальність, самостійність, позитивну самооцінку.

Що стосується *рівнів* толерантності, то вітчизняна дослідниця проблеми толерантності О. Волошина вважає, що вихованість особистості може характеризуватися трьома рівнями толерантності: високим (активним), середнім (активно-ситуативним) і низьким (пасивним) [5]. Найважливішими показниками їх вираженості є пізнавальний, чуттєво-мотиваційний, поведінковий.

Високий (активний) рівень сформованості толерантності характеризується глибокими усвідомленими знаннями сутності поняття «толерантність», готовністю до діалогу, співробітництва та позитивної взаємодії з представниками різних культур при збереженні власної ідентичності; сформованістю стійкого ціннісного ставлення до себе, інших, Батьківщини, людства, природи; толерантність переходить в осмислену необхідність і потребу.

Середній (активно-ситуативний) рівень сформованості толерантності характеризується знаннями про толерантність, але неглибоко усвідомленими; чіткими уявленнями про важливість толерантності в суспільстві, але неготовністю до діалогу, співробітництва та позитивної взаємодії; ціннісне ставлення до себе, інших, Батьківщини, людства, природи сформоване фрагментарно.

Низький (пасивний) рівень сформованості толерантності характеризується поверховими знаннями сутності толерантності (або відсутністю таких знань); пасивністю, небажанням взаємодіяти, недостатньою вихованістю толерантних якостей; наявністю хибних уявлень про свою винятковість, прагненням переносити відповідальність на оточення, високим рівнем тривожності; ціннісне ставлення до інших, людства, Батьківщини не сформоване [21].

Зазначено, що *межі* допустимої толерантності залежать від соціальних норм, що діють в даному суспільстві (і, отже, в своїй основі мають культурне походження); однак в межах діючих соціальних норм можливі більш толерантні і менш толерантні варіанти особистої та групової поведінки [27]. Зокрема, окремі особи чи групи осіб можуть виступати ініціаторами перегляду таких звичаїв та норм, які вони оцінюють як жорстокі (нетолерантні) [27].

У якості *критеріїв сформованості толерантної особистості* вітчизняними вченими визначено усвідомлення цінності толерантного ставлення до оточення, терпимість, комунікативність, чуйність, повагу до інших, відповідальність, соціальну активність, самостійність, критичність, гнучкість мислення [21]. У свою чергу, характеристики толерантної особистості за Г. Олпортом [16] включають: знання самого себе, захищеність, відповідальність, відсутність схильності обвинувачувати в усіх бідах оточуючих, автономія, толерантність до невизначеності, здатність до емпатії, почуття гумору, лібералізм.

Таким чином, складність, неоднозначність та багаторівневість феномену толерантності вказують на доцільність використання міждисциплінарного підходу для дослідження цього явища.

Висновки.

1. Толерантність є складною, багатоаспектною, поліфункціональною, багаторівневою, міждисциплінарною категорією.

2. Толерантність розглядають як філософську категорію, установку, соціальну цінність, психологічну стійкість, толерантну свідомість, здатність, особистісну якість.

3. Толерантність визначаємо як інтегральну характеристику та активну позицію особистості, що проявляється у шанобливому ставленні до інших людей та до себе.

4. Визокремлюють функції, види, рівні, компоненти, межі та критерії толерантності.
5. Використання міждисциплінарного підходу дозволяє досліджувати феномен толерантності в усій його складності.

Перспективи подальших досліджень полягають в аналізі соціально-психологічних чинників та умов розвитку толерантності особистості.

Список використаних джерел

1. Асмолов А.Г. О смыслах понятия «толерантность» / А.Г. Асмолов // Век толерантности. – 2001. – № 1-2.
2. Бардиер Г.Л. Социальная психология толерантности / Г.Л. Бардиер. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 2005. – 188 с.
3. Бех І.Д. Почуття цінності іншої людини як моральний пріоритет особистості / І.Д. Бех // Початкова школа. — 2001. — №12. — С. 32-35.
4. Брюховецька О.В. Модель професійної толерантності керівників загальноосвітніх навчальних закладів / О.В. Брюховецька // Актуальні проблеми психології : зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [ред. кол. : С.Д. Максименко (гол. ред.) та ін.]. – Т. I : Організаційна психологія. Соціальна психологія. Економічна психологія / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К., 2013. – Вип. 43. – С. 3–8.
5. Волошина О.В. Педагогічні умови виховання толерантності у підлітків старшого віку в позакласній роботі : дис... канд. пед. наук : 13.00.07 / Оксана Василівна Волошина. – Вінниця, 2007. – 197 с.
6. Гершунский Б.С. Толерантность в современном мире / Б.С. Гершунский // Педагогика. – 2000. – С. 18–23.
7. Грива О.А. Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища : автореф. дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.10 / О.А. Грива; АПН України, Ін-т вищ. освіти. – К., 2008. – 32 с.
8. Декларація принципів терпимості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_503
9. Дубасенюк О.А. Проблема толерантності в антропофілософському виміру / О.А. Дубасенюк // Історичні уроки голокосту та міжнародні відносини (до 70-річчя початку другої світової війни): матер. міжнарод. наук.-практ.конф. для викладачів та студентів : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: Центр «Ткума», 2010. – С.360-365.
10. Койкова Е.І. Формування толерантності у педагога-музиканта в умовах полікультурного простору / Е.І. Койкова // Проблеми сучасної педагогічної освіти : Педагогіка і психологія : зб. наук. пр. Крим. гуманіт. ун-ту. – Ялта : ПБВ КГУ, 2010. – Вип. 28. – Ч. 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/prsp/2010_28_1/kaikova.pdf
11. Король Л.Д. Умови та фактори формування міжнародної толерантності в молоді / Л.Д. Король // Актуальні проблеми психології : зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [ред. кол. : С.Д. Максименко (гол. ред.) та ін.]. – Т. I : Організаційна психологія. Соціальна психологія. Економічна психологія / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К.-Алчевськ : ЛАДО, 2013. – Вип. 39. – С. 112–117.
12. Лекторский В.А. О толерантности, плюрализме и критицизме / В.А. Лекторский // Вопросы философии. – 1997. – № 11. – С. 46-54.
13. Литвинова С. Толерантність як соціально-педагогічна проблема / С. Литвинова // Гуманізація навчально-виховного процесу. – 2010. – Вип. ЛІІ.– Част. I. – С. 176–181.
14. Москаленко В.В. Соціальна психологія : підручник / В.В. Москаленко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 688 с.
15. Олексюк О. Є. Толерантність як інструментальна цінність особистості успішної людини / О.Є. Олексюк // Науковий Вісник Мну імені В. О. С ухомлинського Випуск 1.47 (114). Педагогічні науки 207-210.
16. Олпорт Г. Толерантная личность / Г. Олпорт // Национальный психологический журнал. – 2011. – №2(6). – С. 155–159.
17. Орбан-Лембрик Л. Толерантність як основа адекватних взаємин у полікультурному світі / Л. Орбан-Лембрик // Соціальна психологія. – 2008. – №4. – С. 73–85.
18. Почебут Л.Г. Кросс-культурная и этническая психология : учебное пособие / Л.Г. Почебут. – СПб. : Питер, 2012. – 336 с.
19. Психодиагностика толерантности личности / под ред. Г.У. Солдатовой, Л.А. Шайгеровой. – М. : Смысл, 2008. – 172 с.
20. Реан А.А. Акмеология личности / А.А. Реан // Психологический журнал. – 2000. – №3. – С. 88-95.
21. Ремньова А.Г. Виховання толерантності в учнів 5 - 7-х класів у процесі вивчення історії: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / А.Г. Ремньова ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2011. – 19 с.
22. Руда О.Ю. Толерантність у роботі викладача з підлітками / О.Ю. Руда // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2010. – Вип. 2. – С. 181–184.
23. Скок А.Г. Стан вивчення змісту та основних компонентів толерантності в психології / А.Г. Скок // Актуальні проблеми психології. Т. I : Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К. : А.С.К., 2005. – Част. 14. – С. 143–147.
24. Солынин Н.Э. Психологическая структура этнической толерантности учащихся средней школы, студентов средних и высших профессиональных образовательных учреждений : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Н.Э. Солынин. – Ярославль, 2014. – 20 с.
25. Тишков В.А. Толерантность и согласие в трансформирующихся обществах / В.А. Тишков // Толерантность и культурная традиция. – М., 2002. – С. 9–32.
26. Уолцер М. Про толерантність / Майкл Уолцер ; пер з англ. М. Лупішко. – Х. : РА-Каравела, 2003. – 148 с.
27. Філософський енциклопедичний словник / [голова редкол. В. І. Шинкарук]. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
28. Яценко Ю.С. Воспитание толерантности студентов средствами межкультурной коммуникации в процессе языкового образования : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Ю.С. Яценко. – М., 2008. – 20 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Asmolov A.G. O smyslah ponjattija «tolerantnost'» / A.G. Asmolov // Vek tolerantnosti. – 2001. – № 1-2.
2. Bardier G.L. Social'naja psihologija tolerantnosti / G.L. Bardier. – SPb. : Izd-vo SPbGU, 2005. – 188 c.
3. Bekh I.D. Pochuttia tsinnosti inshoi liudyny yak moralnyi priorytet osobystosti / I.D. Bekh // Pochatkova shkola. — 2001. — №12. – С. 32-35.
4. Briukhovetska O.V. Model profesiinoi tolerantnosti kerivnykiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv / O.V. Briukhovetska // Aktualni problemy psykholohii : zb. naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy / [red. kol. : S.D. Maksymenko (hol. red.) ta in.]. – T. I : Orhanizatsiina psykholohiia. Sotsialna psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia / za red. S.D. Maksymenka, L.M. Karamushky. – K., 2013. – Vyp. 43. – S. 3–8.
5. Voloshyna O.V. Pedahohichni umovy vykhovannia tolerantnosti u pidlitkiv starshoho viku v pozaklasnii roboti : dys... kand. ped. nauk : 13.00.07 / Oksana Vasylivna Voloshyna. – Vinnytsia, 2007. – 197 s.
6. Gershunskij B.S. Tolerantnost' v sovremennom mire / B.S. Gershunskij // Pedagogika. – 2000. – S. 18–23.
7. Hryva O.A. Tolerantnist v protsesi stanovlennia molodi v umovakh polikulturnoho seredovyshcha : avtoref. dys... d-ra filos. nauk: 09.00.10 / O.A. Hryva; APN Ukrainy, In-t vyshch. osvity. – K., 2008. – 32 s.
8. Deklaratsiia pryntsyviv terpymosti [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_503
9. Dubaseniuk O.A. Problema tolerantnosti v antropofilosofskomu vymiru / O.A. Dubaseniuk // Istorychni uroky holokostu ta mizhnatsionalni vidnosyny (do 70-richchia pochatku drugoi svitovoi viiny): mater. mizhnarod. nauk.-prakt.konf. dlia vykladachiv ta studentiv : zb. nauk. prats. – Dnipropetrovsk: Tsentr «Tkuma», 2010. – S.360-365.
10. Koikova E.I. Formuvannia tolerantnosti u pedahoha-muzykanta v umovakh polikulturnoho prostoru / E.I. Koikova // Problemy suchasnoi pedahohichnoi osvity : Pedahohika i psykholohiia : zb. nauk. pr. Krym. humanit. un-tu. – Yalta : RVV KHU, 2010. – Vyp. 28. – Ch. 1. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/pspo/2010_28_1/kaikova.pdf
11. Korol L.D. Umovy ta faktory formuvannia mizhnatsionalnoi tolerantnosti v molodi / L.D. Korol // Aktualni problemy psykholohii : zb. naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy / [red. kol. : S.D. Maksymenko (hol. red.) ta in.]. – T. I : Orhanizatsiina psykholohiia. Sotsialna psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia / za red. S.D. Maksymenka, L.M. Karamushky. – K.-Alchevsk : LADO, 2013. – Vyp. 39. – S. 112–117.
12. Lektorskiy V.A. O tolerantnosti, pljuralizme i kriticizme / V.A. Lektorskiy // Voprosy filosofii. – 1997. – № 11. – S. 46-54.
13. Lytvynova S. Tolerantnist yak sotsialno-pedahohichna problema / S. Lytvynova // Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu. – 2010. – Vyp. LII.– Chast. I. – S. 176–181.
14. Moskalenko V.V. Sotsialna psykholohiia : pidruchnyk / V.V. Moskalenko. – K. : Tsentr uchbovoi literatury, 2008. – 688 s.
15. Oleksiuk O. Ye. Tolerantnist yak instrumentalna tsinnist osobystosti uspishnoi liudyny / O.Ie. Oleksiuk // Naukovyi Visnyk Mnu imeni V. O. S ukhomlynskoho Vypusk 1.47 (114). Pedahohichni nauky 207-210.
16. Olport H. Tolerantnaia lychnost' / H. Olport // Natsionalnyi psykholohicheskiy zhurnal. – 2011. – №2(6). – S. 155–159.
17. Orban-Lembryk L. Tolerantnist yak osnova adekvatnykh vzaiemyn u polikulturnomu sviti / L. Orban-Lembryk // Sotsialna psykholohiia. – 2008. – №4. – S. 73–85.
18. Pochebut L.G. Kross-kul'turnaja i jetnicheskaja psihologija : uchebnoe posobie / L.G. Pochebut. – SPb. : Piter, 2012. – 336 s.
19. Psihodiagnostika tolerantnosti lichnosti / pod red. G.U. Soldatovoj, L.A. Shajgerovoj. – M. : Smysl, 2008. – 172 s.
20. Rean A.A. Akmeologija lichnosti / A.A. Rean // Psihologicheskij zhurnal. – 2000. – №3. – S. 88-95.
21. Remnova A.H. Vychovannia tolerantnosti v uchniv 5 - 7-kl klaviv u protsesi vyvchennia istorii: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.07 / A.H. Remnova ; Nats. ped. un-t im. M.P. Drahomanova. – K., 2011. – 19 s.
22. Ruda O.Iu. Tolerantnist u roboti vykladacha z pidlitkamy / O.Iu. Ruda // Visnyk NTUU «KPI». Filosofiia. Psykholohiia. Pedahohika. – 2010. – Vyp. 2. – S. 181–184.
23. Skok A.H. Stan vyvchennia zmistu ta osnovnykh komponentiv tolerantnosti v psykholohii / A.H. Skok // Aktualni problemy psykholohii. T. 1 : Sotsialna psykholohiia. Psykholohiia upravlinnia. Orhanizatsiina psykholohiia : zb. nauk. prats Instytutu psykholohii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy / za red. S.D. Maksymenka, L.M. Karamushky. – K. : A.S.K., 2005. – Chast. 14. – S. 143–147.
24. Solynin N.Je. Psihologicheskaja struktura jetnicheskoi tolerantnosti uchashhihsja srednej shkoly, studentov srednih i vysshih professional'nyh obrazovatel'nyh uchrezhdenij : avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk : 19.00.07 / N.Je. Solynin. – Jaroslavl', 2014. – 20 c.
25. Tishkov V.A. Tolerantnost' i soglasie v transformirujushhihsja obshhestvah / V.A. Tishkov // Tolerantnost' i kul'turnaja tradicija. – M., 2002. – S. 9–32.
26. Uoltser M. Pro tolerantnist / Maikl Uoltser ; per z anhl. M. Lupishko. – Kh. : RA-Karavela, 2003. – 148 s.
27. Filosofskiy entsyklopedychniy slovnyk / [holova redkol. V. I. Shynkaruk]. – K.: Abrys, 2002. – 742 s.
28. Jacenko Ju.S. Vospitanie tolerantnosti studentov sredstvami mezhkul'turnoj kommunikacii v processe jazykovogo obrazovaniia : avtoref. dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.08 / Ju.S. Jacenko. – M., 2008. – 20 s.

Tereschenko, K.V. Personal tolerance: an interdisciplinary approach. The article defines the personality tolerance as an integral characteristic and an active personal position, which manifests itself in a respectful attitude to other people and to oneself. Tolerance is considered as a philosophical category, an attitude, an ability, a social value, a psychological stability, a tolerant consciousness, and a personal quality.

In scientific studies tolerance is shown as a multifaceted, multifunctional, multi-level and interdisciplinary category. This phenomenon is the subject of different sciences, such as philosophy, biology, medicine, psychology, political science, cultural studies, history, ethnology, sociology, and pedagogy.

The functions, types, levels, components, limits and criteria of tolerance are pointed out. The following types of tolerance are considered: age, gender, interpersonal, interethnic, intercultural, racial, religious, professional, managerial, socio-economic and political one.

The criteria of a tolerant personality are mentioned, such as the awareness of the value of tolerant attitude towards the environment, communicability, empathy, respect for others, responsibility, social activity, independence, criticality, flexibility of thinking, self-knowledge, security, lack of inclination to blame others, autonomy, sense of humor, etc.

It is concluded that the use of an interdisciplinary approach allows to investigate the phenomenon of tolerance in its integrity.

Key words: tolerance, personality, interdisciplinary approach, functions of tolerance, types of tolerance, components of tolerance, criteria of tolerance.

Відомості про автора

Терешенко Кіра Володимирівна, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна.

Tereshchenko, Kira Volodymyrivna, PhD, senior researcher, Laboratory of organizational and social psychology, G.S. Kostyuk Institute of psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

E-mail: kteres75@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1149-2704>

УДК 159.9:316.6

Чаплак Я.В., Собкова С.І., Собков Ю.В.

МАНІПУЛЯТИВНА ІМІТАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ОДИН ІЗ КРИТЕРІЇВ ВИЗНАЧЕННЯ КРИЗОВОГО СУСПІЛЬСТВА

Чаплак Я.В., Собкова С.І., Собков Ю.В. Маніпулятивна імітаційна діяльність як один із критеріїв визначення кризового суспільства. У статті охарактеризоване таке поняття як «маніпулятивна імітаційна діяльність», що виступає одним із значущих критеріїв визначення кризового суспільства. Проаналізовано низку останніх наукових досліджень і публікацій із зазначеної проблематики та окреслено її актуальність. У висновках обґрунтовано те, що саме маніпулятивно-імітаційна діяльність може виступати однією з домінуючих технологій маніпулятивного соціально-психологічного впливу та критерієм визначення «стабільності-нестабільності» того чи іншого суспільства. Окреслено перспективи подальших наукових розвідок у дослідженні маніпулятивно-імітаційних процесів на теренах сучасного інформаційного середовища.

Ключові слова: соціальна імітація, маніпулятивна імітаційна діяльність, соціально-психологічний вплив, імітація-наслідування, імітація-симулякр, психологічне зараження.

Чаплак Я.В., Собкова С.І., Собков Ю.В. Манипулятивная имитационная деятельность как один из критериев определения кризисного общества. В статье охарактеризовано понятие «манипулятивной имитационной деятельности» – одного из значимых критериев определения кризисного общества. Проанализировано ряд последних научных исследований и публикаций по данной проблематике и обозначена ее актуальность. В выводах обосновано, что именно манипулятивно-имитационная деятельность может выступать одной из доминирующих технологий манипулятивного социально-психологического воздействия и критерием определения «стабильности-нестабильности» того или иного общества. Определены перспективы дальнейших научных исследований манипулятивно-имитационных процессов в современной информационной среде.

Ключевые слова: социальная имитация, манипулятивная имитационная деятельность, социально-психологическое воздействие, имитация-подражание, имитация-симулякр, психологическое заражение.

Постановка проблеми. Сучасні дослідження проблематики соціальної імітаційної діяльності в науковому світі здобувають особливу актуальність. Сьогодні можна спостерігати широкий спектр проектування імітаційних конструктів, різноманітних штучних симулятивних образів у масовій свідомості, які досить широко представлені в різноманітних соціальних сферах життєдіяльності особистості. Так, наприклад, імітаційні процеси дуже часто притаманні політиці, економіці, культурі, системам освіти та медицини тощо. Така розгалуженість імітаційних процесів вказує на те, що соціальна імітація представляє собою своєрідний феномен, який можна спостерігати сьогодні у будь-якій реально існуючій системі суспільних відносин. Це, у першу чергу, викликано тим, що в умовах будь-якої суспільної кризової ситуації відбувається процес відповідного проектування новітніх способів життєдіяльності, концептуального мислення, типу загальної культури тощо. В результаті таких широкомасштабних новоутворень відбуваються суттєві перетворення в соціальній організації суспільних відносин. Тобто, утворюються новітні модифікації адаптації особистості до суспільного буття, що кардинально можуть змінювати детермінованість процесу оптимізації взаємодії особистості та суспільства.

Але, виступаючи невід'ємною складовою загальної культури, що притаманна будь-якому суспільству [4], імітація може здійснювати як позитивний, так і негативний вплив. У більшості випадків на сучасному етапі становлення нашого суспільства досить важко визначити характер впливу соціальної імітації за шкалою «позитивний-негативний» та контролювати його варіативність на теренах інформаційно-